

ΤΙ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΟΥΝ ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΩΣ ΟΛΟΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΟΙ ΛΑΟΙ

Υπό Χρήστου Ν. ΚΑΡΑΒΑ, τακτικού Καθηγητού
του Έθνικοϋ Μ. Πολυτεχνείου και τής Α.Σ.Β.Σ.

Ήμεις οι Έλληνες βλέπομεν εκάστοτε με πικρίαν ότι οι λαοι τής Δύσεως, αλλά και άλλοι ισχυροί λαοι τής Ύψηλιου, παραγνωρίζουν και ουχι σπανίως στραγγαλίζουν τὰ έθνικά μας δίκαια, χωρίς να αισθάνωνται ουδεμίαν ήθικήν υποχρέωσιν να μας αποδώσουν τουλάχιστον τὰ τροφεία, τὰ όποια και μας οφείλουν, διότι οι ήμέτεροι πρόγονοι όηρηξαν οι εκθρέψαντες αυτούς εν πολιτισμῷ δια τής μεγίστης, τής σπουδαιοτάτης συμβολής τήν όποιαν παρέσχεν ο ίδικός μας άρχατος έλληνικός πολιτισμός ως και μεταγενεστέρως ο έπίσης ήμέτερος βυζαντινός τοιοϋτος εις τήν γένεσιν και διαμόρφωσιν του ίδικού των σημερινού πολιτισμού.

Όλοι βεβαίως οι Έλληνες, οι και στοιχειωδώς άκόμη μορφωμένοι, έχομεν κατά το μάλλον ή ήττον άμυδράν και άόριστον έστω ιδέαν περι τής συμβολής μας εκείνης. Δαμβάνων όμως σήμερον άφορμήν άφ' ένδς εκ τής συνεχιζομένης συστηματικής αντιδράσεως ή και άδιαφορίας των Κρατών τής Δύσεως, ιδία εις τήν ίκανοποίησιν των δικαιοτάτων έθνικών μας πόθων και επιθυμιών άφ' έτέρου να καταστήσω ευρύτερον γνωστόν το περιεχόμενον και τήν έκτασιν τής συμβολής μας εκείνης, θα εκθέσω από των στηλών τούτων εν σχετική βεβαίως συντομία, τὰ πλέον χαρακτηριστικά και έμφαντικά σημεία τής συμβολής μας εκείνης ήτις, ως και πρό όλίγου προσέπον, έπαιξεν ουσιωδέστατον ρόλον εις τήν γένεσιν και διαμόρφωσιν του σημερινού πολιτισμού.

Πρίν όμως εισέλθω εις το κύριον τουτο θέμα μου, θεωρώ άπαραίτητον να προβῶ εις μίαν σύντομον άνασκόησιν τής καταστάσεως του άρχαίου Ρωμαϊκού κράτους, τότεν κατά τήν περίοδον τής άκμής του όσον και κατά τήν μετέπειτα περίοδον τής πλήρους παρακμής του. Οι ρωμαιοι λοιπόν, οιστηλατούμενοι από τήν κατακτητικήν μανίαν των, δέν ήτο βεβαίως δυνατόν να μή στρέψωσι τὰ βλέμματά των και προς τήν άρχαίαν Έλλάδα και τήν Ανατολήν.

Μετά τον θάνατον του βασιλέως τής έλληνικής Μακεδονίας Αλεξάνδρου του Μεγάλου, επισυμβάντα κατά το έτος 323 π.Χ., είναι εκ τής Ιστορίας γνωστόν ότι οι μάλλον σημαίνοντες των στρατηγών του, φιλονικήσαντες προς άλλήλους δια τήν διαδοχήν του θρόνου, διήρσαν το Κράτος των εις διάφορα μικρά βασίλεια αυτοτελή και άνεκήρυξαν έαυτούς βασιλεις. Τους βασιλίσκους τούτους, τον ένα κατόπιν του άλλου, ήρχισαν προσβάλλοντες οι ρωμαιοι και τελικώς επέτυχον να τους καθυποτάξουν. Η κατάκτησις αυτή, περιλαμβάνουσα και τήν τής Έλλάδος, ήτις ειχεν ήδη ύπαχθη εις το Μακεδονικόν Κράτος, έφερε τους ρωμαίους εις άμεσον μετά των έλλήνων έπαφήν και τους έκαμε να γνωρίσουν εκ του σύνεγγυς πλέον τον άρχατον έλληνικόν πολιτισμόν. Εις τήν κατακτηθεισαν Έλλάδα

είδον οἱ ρωμαῖοι τὰ διάφορα ἀξιόλογα μνημεῖα τῆς, τὰ ἀγάλματα, τοὺς πίνακας καὶ πολλὰ ἄλλα ἀριστουργήματα τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύγγυς τοὺς Ἕλληνας διανοουμένους καὶ φιλοσόφους καὶ γοητευμένοι πολλοὶ ρωμαῖοι, ἰδίως οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἐπέζη-
 τουν τὴν συναστροφὴν τῶν ἑλλήνων σοφῶν, καλλιτεχνῶν καὶ διανοουμένων καὶ ἤκουον μετὰ πολλῆς προσοχῆς τὰς περὶ φιλοσοφίας καὶ τέχνης διδασκαλίας των. Πλείστοι ὄσαι ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι τῆς Ρώμης ἤρχισαν περιλαμβάνουσαι εἰς τὸ προσωπικόν των καὶ δούλου· Ἕλληνας, ὄχι μόνον διὰ τὰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας τοῦ οἴκου των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν τέκνων των, τὰ ὅποια τοιοῦτοτρόπως ἐνεποτιζόντο τὰ νάματα τοῦ ἀθανάτου ἀρ-
 χαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς ὄλας του τὰς ἐκφάνσεις. Οἱ μεγάλοι ἄρχοντες καὶ ἔνδοξοι ρωμαῖοι στρατηλάται Σηηπίωνες παρέλαβον εἰς τοὺς οἴκους των πολυάριθ-
 μον ἐπιτελεῖον καλλιτεχνῶν καὶ διανοουμένων ἑλλήνων. Ἀναφέρεται δὲ χαρακτη-
 ριστικῶς ὅτι ὁ νικητὴς τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως, ρωμαῖος στρατη-
 γὸς Παῦλος—Αἰμίλιος, ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ὡς μόνην λείαν τῆς νίκης του αὐτῆς τὴν ἀξιόλογον ἑλληνικὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἑλληνομακεδόνο ἐκείνου βασιλέως. Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὴν ὑποχρεωτικὴν μεταφορὰν ὑπὸ τῶν ρωμαίων κατα-
 κτητῶν πολλῶν καλλιτεχνῶν καὶ διανοουμένων ἑλλήνων, πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τούτων μετέβησαν αὐτοπροαιρέτως εἰς Ρώμην καὶ ἤρχισαν ἀσκούντες ἐκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λατροῦ, τοῦ ἡθοποιοῦ, τοῦ διδασκάλου, τοῦ μάντιος, ἄλλοι δὲ τούτων ἴδρυσαν καὶ εἰδικὰς Σχολὰς, εἰς τὰς ὁποίας ἐδιδάσκετο ἡ ποιητικὴ τέχνη, ἡ ρητορικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ὄρησιτικὴ καὶ πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν εἶχεν ἡδὴ παραγά-
 γει τὸ κλασσικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν λατρείαν τῶν ρω-
 μαίων ὑπεισηλθεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λατρεία καὶ μέγα μέρος τοῦ τελετουργικοῦ τῆς ρωμαϊκῆς λατρείας ἐπηρεάσθη οὐσιωδῶς ὑπὸ τοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ρωμαῖοι τινὲς ποιεῖται ἀντίδρασαν, σποραδικῶς ὅμως, κατὰ τῆς, οὕτως εἰπεῖν, εἰσβολῆς αὐτῆς τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἡ ἀντί-
 δρασίς των ὅμως κατ' οὐδὲν ἐτελεσφόρησε πρὸ τῆς γενικῆς ροπῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ὅπως ἐνστερνισθῆ τὸν ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τοῦ ἰδιοῦ του ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολι-
 τισμοῦ. Καὶ συνεπῶς δύναται νὰ λεχθῆ, ἄνευ ὑπερβολῆς, ὅτι οἱ ρωμαῖοι, κατακτη-
 σαντες τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, κατακτήθησαν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν οἰράν των ἀπὸ τὸν ἀσύγκριτον πολιτισμὸν τῆς. Ἐνισχυμένη ἡδὴ ἀπὸ τὴν ἀγαθοποιὸν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἐξελισσεται σταθε-
 ρῶς, βαδίζουσα πρὸς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς καὶ ὀλόκληρος ὁ τότε γνω-
 στοὺς κόσμος γίνεται κτήμα τῆς. Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρα-
 τορίας κάμνει δευτὰ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐμφάνισίν τῆς ἡ νέα θρησκεία, ἡ διδα-
 σκομένη εἰς τὴν Ἰουδαίαν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αἱ θεωραὶ τῆς νέας αὐτῆς θρησκείας περὶ κοινωνικῆς ἰσότητος, δικαιοσύνης καὶ φιλαλληλίας δὲν ἦτο δυνα-
 τὸν νὰ μὴ προσκρούσουν εἰς σθεναρὰν ἀντίδρασιν τῶν αὐταρχικῶν καὶ τυραννικῶν ρωμαίων καὶ οἱ πρῶτοι ὀπαδοὶ τῆς νέας αὐτῆς θρησκείας ὑπέστησαν, ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυ σχεδὸν αἰῶνας, παντὸς εἶδους διώξεις καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς φρικτὰ μαρτύρια. Αἱ ἀπηγεῖς ὅμως αὐταὶ διώξεις, ἀντὶ νὰ καταπνίξουν τὴν νέαν ἐκείνην θρησκείαν, τοῦναντίον τὴν ἐνίσχυσαν διὰ τῆς προσελεύσεως πρὸς αὐτὴν καὶ νέων ὀπαδῶν. Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἄλλως τε φυσικώτατον, ἐφ' ὅσον ἡ νέα θρησκεία ἐκήρυσσε τὴν

κοινωνικήν ισότητα και δικαιοσύνην δι' όλους τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως κοινωνικήν τάξιν. Τέλος, κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν, ἡ νέα θρησκεία ἐπέτυχεν τὸν προσηλυτισμὸν και αὐτοῦ τούτου τοῦ αυτοκράτορος τῶν ρωμαίων Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ὅστις και καθιέρωσε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ Κράτους του τὴν χριστιανικήν. Ἐπὶ δὲ τῶν διαδόχων του αυτοκρατόρων ἡ νέα θρησκεία κατῴρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν ρωμαϊκὴν αυτοκρατορίαν. Δυστυχῶς ὁμοίως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ νεοφώτιστοι ἐκεῖνοι χριστιανοί, προσερχόμενοι κατὰ μεγίστην ἀναλογία ἐκ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων και ἄμοιροι συνεπῶς οἰασθήποτε μορφώσεως, διαπνεόμενοι δὲ συγχρόνως και ἀπὸ ἀκράτητον θρησκευτικὸν φανατισμὸν, τὸν ὁποῖον ὑπεδαύλιζον τεχνιέντως ἀμαθεῖς και ἀγροῖκοι κληρικοί, ἐξετρέποντο οἱ, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, νεοφώτιστοι ἐκεῖνοι χριστιανοί ὄχι μόνον εἰς διώξεις τῶν μὴ προσχωρησάντων εἰς τὸν χριστιανισμὸν εἰδωλολατρῶν, ἀλλὰ και προέβαινον εἰς καταστροφὰς τῶν ἀρχαίων ἰδίᾳ ναῶν, τῶν μνημείων και τῶν παντοίων ἄλλων ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης και τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Πολλοὶ χρονικογράφοι και ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναφέρουν μετὰ φρίκης και περιγράφουν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τοὺς ἐκτραχηλισμοὺς τοῦ θρησκοκλήπτου και φανατισμένου ἐκείνου ὄχλου και ἰδιαίτερως τοῦ ἀμαθοῦς και ἀγροῖκου κλήρου. Ὁ ἑλλην ἱστορικὸς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος Σωζόμενος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Tours, ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ φανατικῶν και θρησκοκλήπτων μοναχῶν και λαϊκῶν, διέτρεχε τὴν Γαλλίαν και τοὺς μὲν ναοὺς τῶν ἐθνικῶν, δηλαδὴ τῶν εἰδωλολατρῶν κατεδάφιζε, τὰ δὲ ἀγάλματα τῶν θεῶν τῆς ἀρχαιότητος, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἦσαν ἀληθῆ ἀριστουργήματα γλυπτικῆς, κατέρριπτε και ἀνηλεῶς συνέτριβε, ὡς και πᾶν ἀκόμη ἀντικείμενον ἔχον σχέσιν μὲ τὴν ἀρχαίαν λατρείαν. Τὸ αὐτὸ ἔπραττον και πλεῖστοι ἄλλοι τῆς ἰδίας νοοτροπίας καθολικοί, κληρικοί και λαϊκοί. Καὶ ὅσων ἀκόμη ναῶν ἐφεῖδοντο, διὰ νὰ τοὺς μεταβάλουν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἔπραττον τοῦτο ἀφοῦ προηγουμένως κατέστρεφον ἐξ αὐτῶν πᾶν ὅ,τι ὑπενθύμιζεν, ἔστω και ἀκροθιγῶς, τὴν ἀρχαίαν λατρείαν. Αἱ τοιαῦται καταστροφαι διήρκεσαν δυστυχῶς ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας. Δυστυχῶς ὁμοίως και ὅ,τι ἀκόμη εἶχε ἀπομείνει ἐκ τῆς καταστροφικῆς ἐκείνης μανίας τοῦ φανατισμένου ἐκείνου ρωμαϊκοῦ ὄχλου, ἐπέπρωτο νὰ καταστραφῇ ἀπὸ τὰς βαρβαρικὰς φυλάς τῶν ἐρούλων, τῶν γόθων, τῶν βανδάλων, τῶν λογγοβάρδων και ἄλλων βαρβάρων λαῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ἐπωφελοῦμενοι τῆς πλήρους καταπτώσεως και ἐκφυλισμοῦ τῆς ἄλλοτε κοσμοκρατίρας Ρώμης, ἤρχισαν εἰσβάλλοντες εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας δηρῶντες και καταστρέφοντες διὰ πυρὸς και σιδήρου τὸ πᾶν εἰς τὸ πέρασμα των. Τέλος, ἡ Ρώμη, ἐπαγειλημμένης πολιορκηθεῖσα και ὑποστᾶσα παντὸς εἶδους καταστροφῆς, ἐκυριεύθη ἐν ἔτει 476 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν ἐρούλων Ὀδοάκρου, ἀκολούθως δὲ περιήλθεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ βασιλέως τῶν ὀστρογόθων Θεοδωρίχου. Οἱ βάρβαροι εἰσβολεῖς οὐδενὸς ἐφείσθησαν. Ἠρῆμισαν πόλεις και χωρία, κατέσφαξαν ὄσους ἠδυνήθησαν ἐκ τῶν κατοίκων, κατεκρήμνισαν ὄσους εἶχον ἐναπομείνει ναοὺς, διέλυσαν τὰ σχολεῖα, ἔκαυσαν τὰ βιβλία ἀξιολογωτάτων βιβλιοθηκῶν και ἐξεστράφησαν εἰς παντὸς εἶδους ἀνηκούστους βαρβαρότητας, χαρακτη-

ρισθείσας ἔκτοτε λίαν προσφυῶς διὰ τῆς λέξεως : βανδαλισμοί. Ὁ Ἕλλην ἱστορικός Προκόπιος, ζήσας κατὰ τὸν βον μ.Χ. αἰῶνα, ἀφηγεῖται λεπτομερῶς πολλῶν ὀργῶν τούτων. Τὸ περίεργον ὁμῶς εἶναι ὅτι, παρ' ἄλλην τὴν λαίλαπα ἐκείνην, μερικοὶ μοναχοὶ κατώρθωσαν νὰ περισώσωσι πολλὰς περγαμηνάς, ἐφ' ὧν ἦσαν γραμμένα τὰ κείμενα πολλῶν ἀρχαίων ἑλλήνων καὶ ρωμαίων φιλοσόφων, πεζογράφων καὶ ποιητῶν. Δυστυχῶς ὁμῶς, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸ κίνητρον τῆς τοιαύτης πράξεως, τολημερᾶς βεβαίως, τῶν μοναχῶν ἐκείνων δὲν ἦτο ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπιθυμία ὅπως διατηρηθῶν τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα ἔργα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀλλ' ἐκ παραλλήλου καὶ ἡ ὑστερόβουλος σκέψις ὅπως, διὰ τῆς ἀποξέσεως τῶν περγαμηνῶν, δυνήθωσιν οὗτοι νὰ γράψωσιν ἐπ' αὐτῶν εἴτε ἐκκλησιαστικοὺς ψαλμούς, εἴτε ποιήματα ἰδικῆς των ἐμπνεύσεως, εἴτε καὶ παντοῖα ἄλλα ἀποκυήματα τῆς ἰδικῆς των πάντοτε φαντασίας. Πάντως ὁμῶς καὶ πολλὰι περγαμηνὰι διέφυγον τὴν φθορὰν αὐτήν, εἴτε διότι ὁ συγγραφικὸς οἶστρος μερικῶν ἐκ τῶν μοναχῶν ἐκείνων εἶχε δυστοκίαν καὶ ἐπομένως ἐλαχίστας ἐκ τῶν περγαμηνῶν ἀπέξενον οὗτοι διατηροῦντες ἀνεπάφους τὰς λοιπὰς, εἴτε καὶ διότι μερικοὶ ἐκ τῶν μοναχῶν ἐκείνων, εὐσυνείδητοι ὄντες, ἔχοντες δὲ καὶ ἐπίγνωσιν τῆς πολυτίμου πνευματικῆς παρακαταθήκης, ἣν ἀπετέλουν αἱ περγαμηνὰι ἐκεῖναι, ἀπέφευγον νὰ τὰς ἀποξέουσι.

Τὸ ἔτος 476 μ.Χ. ὅτε, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀνέφερα, ἐγένετο ἡ κατάλυσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένον ὡς ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Μεσαίωνος. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωνος ὁ κόσμος τῆς Δύσεως εἶχε βυθισθῆ εἰς τὸ σκότος τῆς πλέον παχυλῆς ἀμαθείας καὶ ἐλλείψεως πάσης ἀξιολογίου πνευματικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κινήσεως. Ἡ Εὐρώπη ἐφαίνετο διατελοῦσα εἰς πλήρη πνευματικὴν νάρκην καὶ σωματικὴν ἀποκλήνωσιν. Αἱ σκέψεις καὶ αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων τῆς Δύσεως κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν ἐρρυθμίζοντο ἀπὸ τὰς προλήψεις καὶ δεσποδαίμονιας καὶ ἀπὸ τὴν δαιμονοφοβίαν, δηλαδὴ τὸν φόβον ἐκ τοῦ Σατανᾶ, πρὸς ἐξευμενισμὸν ἢ προσεταιρισμὸν τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο καὶ εἰδικαί τελεταὶ καὶ λατρεῖαι, αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι τῆς μαύρης Μαγείας. Τὰς τοιαύτας ἀνοησίας διέδιδον ἐντέχνως παμπόνηροι ρασοφόροι τοῦ καθολικοῦ κλήρου πρὸς τρομοκράτησιν καὶ πλήρη ὑποδούλωσιν εἰς τὰς ὀρέξεις των τοῦ ἀφελοῦς, ἀμορφώτου καὶ δεσποδαίμονος ἐκείνου ὄχλου. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅχι μόνον ὁ λαὸς εὗρίσκετο τότε εἰς τοσοῦτον χαμηλὴν διανοητικὴν στάθμην ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἀριστοκρατικὴ τάξις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πολλοὶ ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς ἀκόμη ἦσαν τελεῖως ἀγράμματοι καὶ ὑπέγραφον διὰ μόνου τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Ὁ ἀνώτερος κλήρος ἦτο, κατὰ μεγάλην ἀναλογίαν, ἐκδοτος εἰς τὰς ἡδονάς, γαστρίμαργος καὶ φιλάργυρος, ἐπωφελεῖτο δὲ τῆς θρησκοληψίας καὶ ἀμαθείας τοῦ λαοῦ, ὅπως ἱκανοποιῆ τὰς ἀκατονομάστους ὀρέξεις του. Εἰς τὴν ἀπειθευσίαν ἐκείνην τοῦ λαοῦ εἶχε συντελέσει μὲγάλως καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ σπάνις καὶ τὸ ἀφαντάστως ὑπέρογκον τῆς τιμῆς τῶν βιβλίων. Ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς Ρόμπερτσον ἀφηγεῖται ὅτι ἡ κόμησσα τοῦ Ἀνζῶ, θέλουσα νὰ προμηθευθῆ ἐν ἀντίτυπον τῶν θρησκευτικῶν ὁμιλιῶν κάποιου ἐπισκόπου, ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ ὡς ἀντάλλαγμα 200 πρόβατα καὶ ἱκανὴν ἀκόμη ποσότητα τροφίμων!

Τὰ πλέον τερατώδη καὶ ἀπίθανα μυθεύματα, τὰ ὁποῖα συνήθως διέδιδον δι' ἰδιοτελεῖς σκοποὺς παμπόνηροι καὶ κακοήθεις ρασοφόροι, ἦ πάντος ἐπαγγέλματος

ἀγύρται, ἐγίνοντο ἀμέσως πιστευτὰ παρὰ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ 8,τι, δταν ἀμαθῆς τις ἀστρολόγος ἐδήλωσεν ὅτι ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀστρον ἐπέστη ὅτι πρόκειται νὰ καταστραφῇ ἐκ πλημμυρῶν ὁ πλανήτης μας, ὀλοκλήρος ὁ δυτικὸς κόσμος τῆς τότε ἐποχῆς ἀνεστατώθη καὶ πλείστοι ὄσοι παραθαλάσσιοι καὶ παραποτάμιοι κάτοικοι ἀπεσῶρθησαν εἰς ὄρεινὰς περιοχὰς ἐγκαταλείψαντες οἰκίας καὶ ἀγαθὰ, μερικοὶ δὲ τούτων καὶ παρεφρόνησαν ἐκ τοῦ τρόμου των! Ἀναφέρεται σχετικῶς ὅτι ὁ κληρικὸς Auriel, ἐκ τῶν σημαινόντων κατοίκων τῆς Τουλούζης, ἐπρότεινε τότε εἰς τοὺς συμπολίτας του τὴν κατασκευὴν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Νῶε, κιβωτοῦ τεραστίων διαστάσεων, ἵνα διασωθῇ τουλάχιστον διὰ ταύτης μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου ἐκείνου γένους καὶ μὴ ἐξαφανισθῇ τοῦτο ἐξ ὀλοκλήρου! Καὶ ἡ κιβωτὸς ἐκείνη κατασκευάσθη!

Ἡ γέννησις τέρατος ἡρμηνεύετο πάντοτε ὡς προάγγελος κακοῦ, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ὀποίου ἀτελείωτοι προσυχαί, νηστεία, λειτουργίαι καὶ λιτανεῖαι ἐτελοῦντο.

Ἐν μέσῳ τοιοῦτου λοιπὸν ἀποκτηνωμένου περιβάλλοντος ἡ θέσις τῶν ἐλαχίστων, ἐλαχιστοτάτων σκεπτομένων ἀνθρώπων ἦτο ἀπεριγράπτως τραγικὴ καὶ κάθε τυχὸν νέα ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια καταπνίγετο ἀμέσως μὲ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κλήρου, ὁ ὁποῖος ζηλοτύπως ἐφρόντιζεν ὅπως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἀναήψῃ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ἐρέθους εἰς τὸ ὁποῖον ἐκυλίετο ὁ δυστυχῆς λαός. Πρὸς ὀλοκληρωτικὴν του δὲ τρομοκράτησιν ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία ἔδρυσεν ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος, εἰς διαφόρους καθολικὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα Δικαστήρια τῆς Ἰερᾶς Ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διαφυλάξεως τῆς γνησίας χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς διώξεως τῶν αἰρετικῶν, ἔστειλαν, ἐκτραπέντα τελείως τοῦ προορισμοῦ των, εἰς τὸ ἱκρίωμα καὶ ἔκαυσαν ζῶντας ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἀμετρήτους χιλιάδας δυστυχῶν ἀνθρώπων, ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ σκοποῦς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως ἢ προσωπικῶν ἐκδικήσεων. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ φρικτὰ κακουργήματα διεπράττοντο διὰ τὴν προστασίαν δῆθεν τῆς θρησκείας ΕΚΕΙΝΟΥ, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν ὡς ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς διδασκαλίας του τὸ «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους»!!!

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ρηξικέλευθος αὐτοκράτωρ Καρολομάγνος (Κάρολος ὁ Μέγας), κατατροπώσας τοὺς Λογγοβάρδους ἐν ἔτει 771 μ.Χ. καὶ γενόμενος αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, προσεπάθησε διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἀναχαιτίσῃ καὶ ἀνορθώσῃ τὴν πνευματικὴν κατάπτωσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ τῆς προστασίας τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, δὲν ἐπέτυχεν ὁμως οὐδὲν τὸ ἀξιὸν λόγου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν.

Ἐνῶ ὁμως τοσοῦτον οἰκτρὰ ἦτο ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, ἀντιθέτως τὸ Ἑλληνοβυζαντικὸν Κράτος, ἔχον διασώσει τὰς παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ καλλιεργοῦν, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, εἶχεν ἀναδειχθῆ εἰς γνήσιον κληρονόμον τοῦ προγονικοῦ πνευματικοῦ πλοῦτου καὶ πιστὸς θεματοφύλαξ αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες, ὡς ἄλλοι τηλαυγεῖς ἀστέρες, ἐλάμπρυναν τὸ πνευματικὸν στερέωμα, ἀξίζει νὰ ἀναφέρωνται ὁ μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ χρυσορρήμων ἐκεῖνος μιμητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἰδρυτῆς τῆς συστηματικῆς θεολογίας, ὁ πολυμαθέστατος καὶ πολυγραφώτατος Πατριάρχης Κωνσταντινουπό-

λεως Φώτιος, ὁ περιώνυμος σχολιαστής τῶν δμηρικῶν ἐπῶν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὁ γλαφυρὸς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Εὐστράτιος, ὁ λόγιος συγγραφεὺς ἀξιολόγων θεολογικῶν, ρητορικῶν καὶ γραμματικῶν ἔργων Μητροπολίτης Κορίνθου Γρηγόριος, ὁ γλωσσολόγος Πατριάρχης Κωνσταντινῶν Ἰωάννης ὁ Γλυκάς, ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Μιχαὴλ Δούκας, ὁ πολυμαθέστατος καὶ πολυγραφώτατος Μιχαὴλ Κωνσταντῖνος Ψελλὸς ὁ νεώτερος, ὁ καὶ ἐπικληθεὶς «φιλοσόφων ἥπατος», ὁ αὐτοκράτωρ Δέων ὁ σοφός, συγγραφεὺς ἀξιολόγων φιλοσοφικῶν ἔργων ὅστις καὶ διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, ὁ λόγιος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ πολυγράφος, ὁ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης, παραφραστὴς διαφόρων φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ σχολιαστὴς πλείστων ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος ἐρμηνευτὴς καὶ οὗτος τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλὰ θὰ ἤδυνάμην νὰ ἐπιμηκύνω κατὰ πολὺ ἀκόμη τὴν ἄλυσον αὐτῆν τῶν λογίων.

Καθὼς ἀσφαλῶς ὄλοι οἱ Ἕλληνες γνωρίζομεν, τὴν 29ην Μαΐου τοῦ ἔτους 1453 ἐγένετο ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν τούρκων καὶ ἡ κατάλυσις τοῦ Ἑλληνοβυζαντιακοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον περιελάμβανε καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ὡς καὶ ἄλλας ἐπαρχίας, ἐν αἷς κατώκουν πολλαὶ χιλιάδες ἐλλήνων. Μετὰ λοιπὸν τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ λόγοι τοῦ Βυζαντίου καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, φεύγοντες τὸν καταθλιπτικὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, μετηνάστευσαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰταλίαν, συναποκομίζοντες μεθ' ἑαυτῶν ἐκτὸς τοῦ πνευματικοῦ των φορέου καὶ χιλιάδας χειρογράφων καὶ περιγραμνῶν, αἵτινες περιείχον κείμενα ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων καὶ συγγράμματα βυζαντινῶν συγγραφέων. Ἐκτὸς ὁμῶς τῶν λογίων τούτων φυγάδων καὶ πολλοὶ καλλιτέχναι ἄλλὰ καὶ τεχνίται συνέρρυσαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ κυρίως εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ φυγάδες οὗτοι, μεταφυτεύσαντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παιδείαν ὡς καὶ τὰς τέχνας εἰς τὴν Δύσιν, ὑπῆρξαν ἀδιαφιλονικητῶς οἱ κύριοι συντελεσταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία εὐρέσκειτο ἀκόμη ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς. Μὲ τὴν λέξιν δὲ Ἀναγεννήσις χαρακτηρίζεται ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἡ ἀνάπλασις, ἀνακαίνισις καὶ ἀναμόρφωσις τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι, πραγματοποιηθεῖσαι, ὡς εἶναι γενικῶς παραδεκτόν, κατὰ πρῶτον ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐπεξετάθησαν βραδύτερον κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Κράτη τῆς Δύσεως. Οἱ κυρίως πρόδρομοι καὶ πρωτεργάται τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, ὑπῆρξαν τέσσαρες ἄνδρες: ὁ Βερνάρδος Βαρλαάμ, ὁ Λεόντιος Πιλάτος, ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης καὶ ὁ Ἰωάννης Βοκκάκιος. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος, ὢν Ἕλλην, ἐκ Καλαβρίας τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἐφοίτησε καὶ ἐξπαιδεύθη εἰς μερικὰς ἀπὸ τὰς ἀκμαζούσας τότε σχολὰς τοῦ Ἀθῶνος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ διεκρίθη κατόπιν ὡς φιλόσοφος, μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος. Διετέλεσεν ἐπίσης ἀρχιμανδρίτης τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1339 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρονίκου εἰς Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν, ἐνθα καὶ ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Πετράρχου καὶ ἀκολούθως μετὰ τοῦ Βοκκάκιου, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ πολλὰς ἐκ τῶν γνώσεών του μετέδωκεν, ἐμπνεύσας συγχρόνως εἰς τοὺτους καὶ τὴν

ἀγάπην πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλοσοφίαν. Δυστυχῶς ὅμως, εὐρισκόμενος ἐν Νεαπόλει, ἠλλαξοπίστησε καὶ ἀσπασθεὶς τὸ καθολικὸν δόγμα ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος καθολικός.

Ὁ δεῦτερος, ὁ Λεόντιος Πιλάτος, ἦτο Θεσσαλονικεὺς. Μεταβὰς εἰς Βενετίαν ἐν ἔτει 1360 συνήντησεν ἐκεῖ τὸν Βοκκάκιον, ὅστις τὸν ἔπεισε νὰ μεταβῆ εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῆ διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἀρτιούστατον Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας. Ἄστατος ὅμως ἀπὸ χαρακτῆρος ἐγκατέλειπε μετ' οὐ πολὺ τὴν θέσιν του, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατόπιν καὶ πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου τέλος καὶ ἀπέθανε κτυπηθεὶς ὑπὸ κεραινοῦ κατὰ τινα θαλασσίαν ἐκδρομήν. Ὁ Ἕλλην οὗτος λόγιος, ὡς διδάσκαλος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐδίδαξε ταύτην εἰς πλείστους ἰταλοὺς λογίους συγκαταριθμησάς μεταξὺ τῶν μαθητῶν του τὸν Βοκκάκιον καὶ τὸν Πετράρχην, ὥστε δικαίως λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ γνωστὸς γάλλος ἑλληνιστὴς Ἀμβρόσιος — Φερμίνος Διδότος (1790—1876) ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος εἰσαγαγὼν τὴν σοβάραν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Δύσιν.

Οἱ ἔτεροι δύο πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως, ἰταλοὶ ὅμως αὐτοί, ὑπῆρξαν, ὡς προεῖπον, ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης (1304—1371) διάσημος ἰταλὸς ποιητὴς καὶ ὁ ἐπίσης διάσημος ποιητὴς καὶ φιλόλογος ἰταλός, συγγραφεὺς τοῦ Δεκαήμερου, τοῦ παισιγνώστου ἠθογραφικοῦ ἔργου, Ἰωάννης Βοκκάκιος (1313—1375). Ἀλλὰ περὶ τῶν δύο τούτων λογίων δὲν προτίθεται νὰ ἀσχοληθῶ ἐκτενεστέρον, διότι, ὄντες οὗτοι ἰταλοὶ, δὲν ἔχουν ἄμμεσον σχέσιν μὲ τὸ κυρίως περιεχόμενον τῆς παρούσης πραγματείας μου.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν δύο τούτων ἑλλήνων σοφῶν, οὓς ἀνωτέρω ἀνέφερα, ὑπῆρξαν καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι, οἱ ὅποιοι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν τούρκων εἶχον μεταναστεύσει εἰς Ἰταλίαν καὶ ἀπετέλεσαν καὶ οὗτοι τοὺς ἐπὶ μέρους προδρόμους τῆς Ἀναγεννήσεως. Οἱ ἐπιφανέστεροι τούτων ὑπῆρξαν: 1) ὁ Ἐμμανουὴλ Χρυσολωρᾶς (1350—1416) διακεκριμένος θεολόγος, φιλόλογος, φιλόσοφος καὶ ρήτωρ, ὁ ὅποιος ἐδίδαξε λίαν εὐδοκίμως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Φλωρεντίᾳ, Μιλάνῳ, Παδίᾳ καὶ Ρώμῃ, διαπρέψας συγχρόνως καὶ ὡς πρεσβευτὴς τοῦ αυτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, 2) ὁ ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ προηγουμένου Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὅστις ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Φλωρεντίᾳ, Βενετίᾳ, Βερώνῃ, καὶ Φερράρᾳ (1460), 3) ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων (1450) διάσημος φιλόσοφος, ἱστορικός καὶ γλαφυρὸς ἐρμηνευτὴς τῶν πλατωνικῶν θεωριῶν, ἀγωνισθεὶς παρὰ τοῖς συγχρόνοις του Ἰταλοῖς τῆς νεοπλατωνικοῦς φιλοσοφίας. Χάριν τούτου ὁ ἐνθερμος προστάτης τῶν λογίων δούξ τῆς Τοσκάνης Μένδικκος Ἰδρυσσε τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν, 4) ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος (1395—1484) ὅστις, καίτοι ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ ἐκαλεῖτο ἐν τούτοις Τραπεζοῦντιος, διότι ἡ οἰκογένειά του κατήγετο ἐκ Τραπεζοῦντος. Οὗτος ἐδίδαξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας τὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ γράμματα, λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ἀκολούθως ἐγένετο γραμματεὺς τοῦ τότε Πάπα Εὐγενίου καὶ ἐξηκολούθησε διδάσκων ἐν Ρώμῃ τὴν ρητορικὴν διαλεκτικὴν, 5) ὁ Ἰωάννης Βησσαρίων ὁ Τραπεζοῦντιος (1395—1472) γεννηθεὶς ἐν Τραπεζοῦντι ἐκ ταπεινῆς οἰκογενείας. Οὗτος ἀπεστάλη πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα περιεδλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα, λαθὼν τότε καὶ τὸ ὄνομα Βησσαρίων.

Τυχὼν εὐρυτάτης μορφώσεως θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς, ἐχειροτονήθη βραδύτερον Ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας καὶ συνώδευσε τὸν τότε Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Ζ' εἰς Ἰταλίαν, ἐν ἔτει 1438, εἰς τὰς Συνόδους τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας κατὰ τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῆ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Μετὰ τὰς ἀκάρπους αὐτὰς Συνόδους ἐπέστρεψεν εἰς Βυζάντιον, ἔνθα δυστυχῶς κατέστη ὑποπιτος εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ἰταλίαν ἔνθα καὶ ἠσπάσθη τὸν καθολικισμόν ἀμειφθεὶς μάλιστα καὶ χρηματικῶς διὰ 1500 φιορινίων ὑπὸ τοῦ τότε Πάπα Εὐγενίου τοῦ Δ', ὁ ὁποῖος τοῦ ἀπένευσε συγχρόνως καὶ τὸν τίτλον τοῦ Καρδινάλιου. Βραδύτερον ὁ νέος Πάπας Νικόλαος ὁ Ε' τὸν προήγαγεν εἰς Ἀρχιεπίσκοπον καὶ τοῦ ἀνέθεσε καὶ κοσμηκὴν ἐξουσίαν, ἐντὸς τοῦ Παπικοῦ Κράτους, διορίσας αὐτὸν διοικητὴν τῆς Βολωνίας. Παρ' ὅλην δμωσ τὴν ὄχι ἀξιοζήλευτον διαγωγὴν του πρέπει οὐχ' ἦττον νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι ὁ Βησσαρίων παρέμεινεν ὄχι μόνον ἔνθερος λάτρης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ ὑπεστηρίξεν, ὅσον ἠδυνήθη, πάντας τοὺς εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντας λογίους ἑλληνας, 6) ὁ Θεόδωρος Γαζῆς (1398—1478) γεννηθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἦτις εὐρίσκετο τότε εἰς περιόπτου θέσιν ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς κινήσεως, καθότι ἦτο πλήρης φιλοσόφων, ρητόρων καὶ πολλῶν ἄλλων λογίων. Οὗτος, μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς πατρίδος του ἐν ἔτει 1430, μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα ἐξεπαιδεύθη καὶ βραδύτερον προσελήφθη ὡς καθηγητῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Φερράρας. Κατόπιν, ἐν ἔτει 1450, προσεκλήθη εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ ἐνθέρμου φιλέλληνος καὶ προστατοῦ τῶν λογίων Πάπα Νικολάου τοῦ Ε', ὅστις καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν εἰς λατινικὴν γλῶσσαν μετάφρασιν πολλῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου καὶ ἄλλων. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστατοῦ του Πάπα Νικολάου, ὁ Γαζῆς μετέβη εἰς Νεάπολιν, ἔνθα ἔτυχεν ὑποστηρίξεως ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου. Μετὰ τὸν θάνατον δμωσ καὶ τούτου ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ρώμην, ἔνθα καὶ ἔτυχε ποιᾶς τινος ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τοῦ Βησσαρίωνος. Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Γαζῆ ὑπῆρξεν, ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας, ἡ μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν ἔργων ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων καὶ τὰνάπαλιν, 7) ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, ἐγένετο κληρικὸς καὶ ἐξεπαιδεύθη ἀρτίως, γενόμενος λαμπρὸς ρήτωρ καὶ φιλόσοφος. Ἐν ἔτει 1434 μετέβη εἰς Ἰταλίαν ἔνθα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλοσοφίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξέμαθε καὶ τὴν λατινικὴν. Ἐν ἔτει 1441 ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παραμείνας ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ ἔτους τῆς ἀλώσεώς της ὑπὸ τῶν τούρκων (1453), ὅτε καὶ κατέφυγε πλέον ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὗτος ἔτυχεν ἀμερστοῦ ὑποστηρίξεως ὑπὸ τοῦ πανισχύρου οἴκου τῶν Μεδίκων καὶ ἀνεκηρύχθη ἐπίτιμος πολίτης τῆς Φλωρεντίας. Παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του ἐν Ἰταλίᾳ, διδάσκων τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν καὶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν τούτων εἰς πολλοὺς ἰταλοὺς ἀρχοντας καὶ λογίους. Συνέγραψεν ἐπίσης διάφορα βιβλία εἰς ἐλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν.

Ἐκτὸς δμωσ τῶν σημαντικωτέρων τούτων ἐλληνοβυζαντινῶν λογίων, οὓς ἀνέφερα ἀνωτέρω, καὶ ἄλλοι μετέβησαν εἰς τὴν Δύσιν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τοῦ ἔτους δμωσ τῆς ἀλώσεως, τοῦ 1453, τὸ κύμα

μεταναστεύσας εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰταλίαν, λογίων, καλλιτεχνῶν, τεχνιτῶν καὶ παντοίων ἄλλων ἑλληνοβυζαντινῶν ἐπαγγελματιῶν ὄγκουται σημαντικώτατα. Οἱ διαπρεπέστεροι τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς :

1) Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρης, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ εὐγενεστάτου οἴκου, κλάδου τοῦ αυτοκρατορικοῦ Οἴκου τῶν Λασκάρων. Οὕτως ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἐκλεκτοτέρων λογίων φυγάδων. Ἐλθὼν εἰς Μιλανόν, ἐγένετο ἀσμένως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ τότε Δουκὸς Φραγκίσκου Σφόρτσα, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνέθεσε μάλιστα καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς θυγατρὸς του Ἰππολύτης, ἣτις ἐγένετο κατόπιν βασίλισσα τῆς Νεαπόλεως. Βραδύτερον ἐδίδαξεν οὗτος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν εἰς διαφόρους ἀλληλοδιαδόχως ἰταλικὰς πόλεις καὶ ἤξιώθη μεγίστων τιμῶν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν διαφόρων ἰταλικῶν κρατιδίων καὶ τῶν πολιτῶν των. Ἀπέθανεν εἰς γερουτικὴν ἡλικίαν ἐν Μεσσηνίᾳ ἐν ἔτει 1493 τιμώμενος ὑπὸ πάντων.

2) Ὁ Ἀνδρέας — Ἰωάννης Λάσκαρης, γνωστότερος ὡς Ἰάνος Λάσκαρης, ἑλλην γεννηθεὶς ἐν Φρυγίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1445 καὶ ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου. Οὗτος, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέφυγε τὸ πρῶτον εἰς Πελοπόννησον, κατόπιν εἰς Κρήτην, μετέπειτα εἰς Βενετίαν καὶ Ρώμην καὶ τέλος εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα ἔτυχεν ὑποστηρίξεως ὑπὸ τοῦ προστάτου τῶν λογίων καὶ καλλιτεχνῶν Λαυρεντίου Μεδίκου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου ὁ Λάσκαρης προσεκλήθη εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ τότε βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Η'. Εἰς Παρισίους ὁ Λάσκαρης ἐδίδαξε λίαν εὐδοκίμως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλοσοφίαν. Ὅτε ἔμωξ, βραδύτερον, ὁ υἱὸς τοῦ Δουκὸς Λαυρεντίου Μεδίκου ἐγένετο Πάπας ὡς Λέων ὁ Ι', ὁ Λάσκαρης μετεκλήθη ὑπὸ τούτου εἰς Ρώμην, ἵνα διευθύνῃ τὸ νεοσύστατον Γυμνάσιον τῶν Μεδίκων. Ἐκ παραλλήλου ἀντέθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ ἡ διευθύνσις τοῦ τότε ἰδρυθέντος ἐν Ρώμῃ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου. Βραδύτερον, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς φήμης ἣν ἀπέκτησεν ὡς λόγιος, μετεκλήθη εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιώδους προστάτου τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α' ὅστις καὶ τὸν ἐπεφόρτισε μὲ τὴν κατάρτισιν τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Φονταίνεμπλώ. Κατόπιν ὁ Λάσκαρης ἐπανῆλθεν εἰς Ρώμην, ἀφοῦ προηγουμένως ἐχρημάτισε καὶ πρεσβευτῆς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας παρὰ τῇ γαληνοτάτῃ Δημοκρατίᾳ τῆς Βενετίας.

Ὁ Ἰωάννης Λάσκαρης ὑπῆρξεν ἐξοχος φιλόλογος, ποιητῆς, ρήτωρ, ἔμπειρος πολιτικὸς καὶ δεξιότεχνος διπλωμάτης. Ἡ φιλαλληλία του πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ τοὺς ἀναξιοπαθόντας ἐν γένει ὑπῆρξε παροιμιώδης, ὅσον παροιμιώδης ὑπῆρξε καὶ ἡ πρὸς τὴν πατρίδα του Ἑλλάδα ἀγάπη του. Κατὰ τὰς διπλωματικὰς του ἀποστολὰς δὲν παρέλειψε νὰ υποβάλλῃ ἀλληλοδιαδόχως ὑπομνήματα πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας Κάρολον τὸν Η', Λουδοβικόν τὸν ΙΒ', πρὸς τοὺς Πάπας Ἰννοκέντιον τὸν Η', Ἰούλιον τὸν Β' καὶ Λέοντα τὸν Ι', πρὸς τὸν βασιλεῖα τῆς Ἀραγωνίας Φερδινάνδον, πρὸς τὸν αὐστριακὸν ἀρχιδούκα Φίλιππον καὶ τέλος πρὸς τὸν αυτοκράτορα Κάρολον τὸν Ε' συνηγορῶν ἐνθέρμως καὶ ἐξορκίζων αὐτοὺς ὅπως ἀπαλλάξουν τοῦ ζυγοῦ τὴν δούλην πατρίδα του. Συνέγραψεν ἐκ παραλλήλου οὗτος λίαν ἀξιόλογα συγγράμματα εἰς ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ λατινικὴν γλῶσσαν καὶ δικαίως εἴθεν θεωρεῖται ὡς εἰς τῶν λογίων προσφύγων τῶν τὰ μέ-

γιστα τιμησάντων ἐν τῇ ξένη τῷ ἑλληνικῷ ὄνομα. Ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ τῷ 1535 εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν.

3) Ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τῷ 1423. Καὶ οὗτος, μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἑλληνοβυζαντιακοῦ Κράτους, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα ἤρχισε διδάσκων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ρητορικὴν. Ἀκολούθως, προσκλήθεις ὑπὸ τοῦ τότε Δουκὸς τοῦ Μιλάνου Λαυρεντίου Σφόρτσα, μετέβη ἐκεῖ καὶ ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μέχρι τέλους τοῦ βίου του, ἦτοι μέχρι τοῦ 1510, ὅτε καὶ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 87 ἐτῶν. Καὶ οὗτος, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς διδασκαλίας του καὶ τῶν λίαν ἀξιολόγων συγγραμμάτων του, ἐτίμησε τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ δικαίως οἱ ἐπίγονοι συμπολίται του ἀθηναῖοι ἔδωσαν τὸ ὄνομα τοῦ εἰς μίαν τῶν κεντρικωτέρων ὁδῶν τῶν Ἀθηνῶν.

4) Ὁ Μάρκος Μουσοῦρος, γεννηθεὶς ἐν Ρεθύμνῳ τῆς Κρήτης τῷ 1476. Οὗτος, ὢν υἱὸς πλουτίου ἐμπόρου, μετέβη νέος ἀκόμη εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἔτυχε τῆς προστασίας τοῦ ἐκεῖ ἐγκατεστημένου λογίου Ἰωάννου Λασκάρως, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἀνέφερα, ὁ ὁποῖος καὶ ἐμερίμνησε διὰ τὴν μόρφωσίν του. Τυχῶν λοιπὸν μεγάλης παιδείας, ἤρχισε κατόπιν διδάσκων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν εἰς πολλοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους ξένους, συγκαταριθμήσας μεταξὺ τῶν μαθητῶν του καὶ τὸν μετέπειτα διάσημον ὀλλανδὸν ἑλληνιστὴν Ἐρασμον ὡς καὶ τὸν σοφὸν Ἰταλὸν γηραιὸν καθηγητὴν Ρέτζιο. Τοιαύτην δὲ ἔκτασιν ἔλαβεν ἡ φήμη του ὡς ἐξόχου διδασκάλου, ὥστε ἡ Γερουσία τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἑνετίας τοῦ προσέφερε τὴν ἔδραν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Τῷ 1516 προσεκλήθη εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ Ι', ὅστις, ἐκτιμῶν τὴν παιδείαν, τὴν φιλοπονίαν καὶ τὸν ἐνάρτεον χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός, τῷ ἐπρότεινε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Μονεμβασίας (!), τὴν ὁποίαν ὁμοῦς οὗτος δὲν ἀπεδέχθη, ζητήσας τὸ ἀξίωμα τοῦ Καρδινάλιου, χωρὶς ὁμοῦς καὶ νὰ ἐπιτύχῃ. Τῷ 1517 ἀσθενήσας σοβαρῶς ἀπεβίωσεν. Ὁ Μουσοῦρος θεωρεῖτο βαθυὸς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

5) Ὁ Ἡλίας Μηνιάτης, γεννηθεὶς τῷ 1669 εἰς Ληξούριον τῆς Κεφαλληνίας. Οὗτος εἰς ἡλικίαν μόλις 10 ἐτῶν μετέβη εἰς Βενετίαν, ἔνθα, ἀφοῦ ἔτυχε λίαν ἐπιμεμελημένης παιδείας, ἤρχισε κηρύττων τὸν θεῖον λόγον. Ἀκολούθως ἐχειροτονήθη διάκονος. Λόγῳ τῆς μεγάλης φήμης του ὡς εὐγλώττου ἱεροκήρυκος, προσεκλήθη ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του εἰς τὴν γενέτειράν του Κεφαλληνίαν, ὅπου ἐδίδαξεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, χωρὶς ὁμοῦς νὰ παύσῃ κηρύττων ἀπὸ τοῦ ἀμειβονοῦ τὸν θεῖον λόγον. Βραδύτερον προσεκλήθη εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ Ἰσρατιωτικοῦ διοικητοῦ, ὅστις καὶ ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν δύο ἀνεψιῶν του. Κατόπιν διελθὼν ἀλληλοδιαδόχως ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, ἐγκατεστάθη, τέλος, ἐν ἔτει 1711 ἐν Πάτραις, ἔνθα ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρυτῶν, λόγῳ ὁμοῦς τῆς ἀσθενικῆς κρᾶσεώς του καὶ τῶν υπερβολικῶν κόπων, εἰς οὓς υπεβάλετο, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ πολὺ καὶ μετὰ τρία ἔτη, ἦτοι τῷ 1714, ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν μόνον 45 ἐτῶν. Ἡ σορὸς του παρελήφθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν γενέτειράν του Κεφαλληνίαν, ὅπου καὶ ἐτάφη εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Ἐκτὸς ὁμοῦς τῶν προαναφερθέντων ἐλλήνων φυγάδων λογίων, οἱ ὁποῖοι ὀπήρξαν καὶ οἱ διασημότεροι καὶ μέγας ἀκόμη ἀριθμὸς ἐλλήνων μετηνάστευσε κυ-

ρίως μὲν εἰς Ἰταλίαν ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Διὰ τὰ μὴ ὄμως ἐπεκταθῶ πολύ, θὰ ἀναφέρω κατωτέρω μόνον τὰ ὀνόματα τῶν λογίων ἐκείνων φυγᾶδων ὡς καὶ τὴν πόλιν ἐξ ἧς ὠρμήθησαν :

Ἀθήναι : Ἀγγελος Βενιζέλος, Γεώργιος Πατούσας, Φραγκίσκος Τρίμις κ.ἄ.

Θεσσαλονίκη : Θεόδωρος Γαζής, Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, κ.ἄ.

Κέρκυρα : Μιχαὴλ Σοφιανός, Νικόλαος Σοφιανός, Θωμᾶς Διπλοβατάτζης, Ἀντώνιος Στρατηγός, Ματθαῖος Δεβάρης, Ἰωάννης Μαυρομμάτης, Ἀντώνιος Ἐπαρχος κ.ἄ.

Κρήτη : Λέων Καλλέργης, Βενέδικτος Ἐπισκοπόπουλος, Ἀντώνιος Δαμαλᾶς, Μιχαὴλ Δαμασκηνός, Ἀγγελος Βεργίκιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀκόμη. Δίκαιον εἶναι νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως καὶ τοὺς Γεώργιον Μανουήλ καὶ Ἰωάννην Γρηγορόπουλον, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ὄχι μόνον λόγιοι, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικοὶ καλλιγράφοι οἱ ὅποιοι μὲ πολλὴν καλαισθησίαν ἀντέγραψαν εἰς πολλὰ ἀντίγραφα ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπλουτίσθησαν πλεῖστοι βιβλιοθήκαι τῆς Εὐρώπης.

Ζάκυνθος : Γεώργιος Βάλαμος, Ἀλέξανδρος Νερούλης κ.ἄ.

Ἄνδρος : Νικόλαος Ἀλεμᾶνος.

Βέροια : Ἰωάννης Κουτούσιος, Μητροφάνης Μητρόπουλος.

Κύπρος : Πέτρος Σταυριανός, Νεόφυτος Ροδινός, Ἰωάννης Σωζόμενος, Ἰωάννης Κιγάλας, Ἰλαρίων Κιγάλας, Σκιπίων Γολέμης κ.ἄ.

Κωνσταντινούπολις : Μιχαὴλ Μάρουλος ὁ Ταρχανιώτης, Ἰωάννης Ἀργυροπούλου καὶ οἱ τρεῖς υἱοὶ του, Ἐμμανουήλ, Ἰωάννης καὶ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς, Δημήτριος Φαληρεὺς κ.ἄ.

Δακεδαίμων : Ἰωάννης καὶ Δημήτριος Μόσχος.

Χίος : Γεώργιος Κορέτιος, Νικόλαος Νησιώτης, Λέων Ἀλλάτιος, Θεόδωρος Ρένδης, Δημήτριος Πέπανος, Ἐμμανουήλ Γλυζώνιος κ.ἄ.

Εὐβοία : Νικόλαος Σκουονδίνος.

Τραπεζοῦς : Γεώργιος καὶ Ἀνδρέας Τραπεζούντιος.

Πάντες οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι ὡς καὶ πολλοί, πάμπολλοι, ἄλλοι περὶ ὧν δὲν ἔκαμα ἐνταῦθα μνησίαν, λόγιοι, φιλόσοφοι, θεολόγοι, ρήτορες, καλλιτέχναι, τεχνίται καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπαγγελμάτων Ἕλληνες, μεταναστεύσαντες πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετὰ ταύτην ἐκ πάσης γωνίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίως εἰς Ἰταλίαν, μεταλαμβάνουσιν ἐκεῖ τὸ ἀνεύρετον φῶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ συντέλεσαν κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Εὐρώπης. Διὰ δικαίως λοιπὸν ὁ σοφὸς γάλλος ἑλληνιστὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Ἀμβρόσιος — Φερμίνος Διδότος (1790—1876) εἶπεν περὶ τῶν φυγᾶδων ἐκείνων ἑλλήνων ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς : «Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἀτυχεῖς ἐκείνοι Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι, φεύγοντες τὸν ζυγὸν τοῦ Ἰσλαμισμού, μετέφερον εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τῶν ἐφεστίων θεῶν των, τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ποὺ ἦσαν ἐγκλειστοὶ εἰς τὰ χειρόγραφα, κατέστησαν εὐθὺς ἀμέτῳ τὰ ὄργανα τῆς μεγάλης ἐκείνης κινήσεως, ἧτις ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὰς διανοίας καὶ τὴν ὁποία ἐστήριξε τὴν Ἀναγέννησιν ».